

Zbornik Instituta za kriminološka
i sociološka istraživanja
2021 / Vol. XL / 2-3 / 21-40
Pregledni naučni rad
Primljeno: 29. 11. 2021. godine
Prihvaćeno: 2. 12. 2021. godine
DOI: 10.47152/ziksi20212302
UDK: 364-786:343.261-052
77.03

*PHOTOVOICE I (RE)SOCIJALIZACIJA PRESTUPNIKA**

Ana Batrićević*

Ovaj rad posvećujem našem dragom i prerano preminulom kolegi dr Bobanu Petroviću, koji me je upoznao sa metodom photovoice i ohrabrio da otpočnem sa proučavanjem i primenom ovog inovativnog pristupa.

Photovoice predstavlja inovativni metod participatornog akcionog istraživanja, zasnovan na teorijskim konceptima vizuelne i kritičke kriminologije i saznavnim vrednostima dokumentarne fotografije. On omogućava da se određeni socijalni problem sagleda iz perspektive onih koji su njime najviše pogođeni, a u cilju njegovog rešavanja i iniciranja pozitivnih društvenih promena. Photovoice je osmišljen tako da učesnicima istraživanja omogućava psihološku podršku, osnaživanje i lični razvoj posredstvom kreativnog izražavanja kroz fotografisanje. Photovoice doprinosi tome da zajednica i donosioci odluka sagledaju i razumeju potrebe učesnika iz njihovog sopstvenog ugla – kroz njihove fotografije i propratne tekstove. Imajući u vidu sve učestaliju primenu photovoice metoda u društveno-humanističkim naukama, a posebno u kontekstu istraživanja i osnaživanja marginalizovanih grupa, autor najpre analizira teorijske osnove photovoice metoda, a potom i primere njegove primene u cilju sagledavanja potreba i unapređenja resocijalizacije prestupnika u

* Ovaj rad nastao je kao rezultat istraživačkog angažovanja prema Planu i programu rada Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja za 2021. godinu.

* Ana Batrićević PhD is a Senior Research Fellow at the Institute of Criminological and Sociological Research. E-mail: a.batricevic@yahoo.com

inostranstvu. U zaključnim razmatranjima, autor diskutuje prednosti i ograničenja photovoice metoda, ukazujući na postojanje potrebe za njegovom primenu u istraživanjima posvećenim resocijalizaciji i postpenalnom prihvatu prestupnika u našoj zemlji.

KLJUČNE REČI: photovoice / dokumentarna fotografija / istraživački metod / participativna akciona istraživanja / resocijalizacija prestupnika.

1. UVOD – PHOTOVOICE KAO PROMENA PERSPEKTIVE U VIZUELNIM ISTRAŽIVANJIMA

„Sve fotografije su tačne. Nijedna nije istina.”
Richard Avedon

Od početka 21. veka može se uočiti porast broja istraživača u oblasti društveno-humanističkih nauka koji u svoj rad uključuju fotografiju, bilo u okvirima teorije, bilo u sklopu različitih primenjeno-naučnih aktivnosti (Naumović *et.al.*, 2021: 155-156; Batričević, 2021: 121). Ovakav pristup u skladu je sa stanovištem da primenu fotografisanja u istraživanju društva treba sagledati u transdisciplinarnom kontekstu, koji izlazi iz postojećih teorijskih i metodoloških okvira (Langman, Pick, 2018: 33; Batričević, 2021: 120). On se preklapa sa opsežnijim zaokretom i nastankom koncepta vizuelne kulture u društvenim i humanističkim naukama, poput sociologije i antropologije, do kojeg je došlo krajem osamdesetih i početkom devedesetih godina 20. veka (Naumović *et al.*, 2021: 156; Brujić, 2017).

Primena fotografisanja kao metoda prikupljanja podataka u društvenim naukama ima kako estetsku (umetničku) tako i praktičnu stranu. Naime, vizuelni metodi prikupljanja podataka pokazali su se mnogo primenljivijim u odnosu na tradicionalne, pre svega zahvaljujući tome što omogućavaju prevazilaženje određenih prepreka i ograničenja, naročito u slučaju rada sa ranjivim, odnosno marginalizovanim grupama (Langman, Pick: 2018: 1; Batričević, 2021: 121). U tom smislu, upotreba fotografije kao istraživačkog metoda omogućava prikupljanje podataka koji bi primenom uobičajenih, „klasičnih“ metoda društveno-humanističkih nauka možda ostali nezapaženi. Ovo stanovište slikovito objašnjavaju reči američke fotografkinje Diane Arbus: „Zaista verujem da postoje stvari koje niko ne bi video da ih nisam fotografisala“.

Prve dokumentarne fotografije nastaju paralelno sa razvojem sociologije kao nauke, omogućavajući ne samo istraživanje društva, već i prezentovanje vizuelnih istraživačkih uvida u štampanim medijima, iz čega početkom 20 veka nastaje fotožurnalizam (Lazić, Tatarević, 2014: 46; Batričević, 2021: 123). Kako u sebi sadrže brojne „neverbalne istine“ na osnovu kojih se stvarnost može rekonstruisati i

predstaviti široj javnosti, dokumentarne fotografije imaju veliku saznavnu vrednost (Collier, Collier, 1986: 8; Batrićević, 2021: 123). Relevantnost fotografije, a posebno dokumentarne, za antropološku komunikaciju i analizu proizlazi i iz činjenice da je neverbalni jezik fotorealizma razumljiv na univerzalnom nivou – kako interkulturalno tako i u različitim kulturama (Collier, Collier, 1986: 8; Batrićević, 2021: 124).

Međutim, u većini istraživanja zasnovanih na primeni dokumentarne fotografije kao istraživačkog metoda, predmet istraživanja sagledava se kroz objektiv istraživača, dok učesnici u istraživanju imaju pasivnu ulogu – posmatrani su, fotografisani i, uprkos insistiranju na maksimalnoj objektivnosti, neminovno predstavljeni onako kako ih istraživač-fotograf doživljava. Iako je saznavna vrednost tako nastalih dokumentarnih fotografija nesporna, i uprkos činjenici da one omogućavaju prikupljanje obilja dragocenog materijala, može se postaviti pitanje da li je uvid koji one pružaju donekle jednostran i kako se on može proširiti.

Zbog toga se čini neophodnim da se u pojedinim situacijama, zavisno od predmeta samog istraživanja, dokumentarno fotografisanje kao istraživački metod ili dopuni ili u potpunosti zameni metodom koji omogućava učesnicima istraživanja da uzmu kameru u ruke i sami, umesto istraživača-fotografa, fotografišu svoju stvarnost onako kako je oni vide. Ovakva promena ugla posmatranja omogućava učesnicima istraživanja da, kolokvijalno govoreći, podele sa svetom svoju verziju priče, bilo kao jedinu, bilo kao dopunu one koja je dokumentovana od strane istraživača. Time se otvara prostor za mnogo sveobuhvatnije i produbljenije sagledavanje teme odnosno problema koji su u fokusu istraživanja. U savremenim istraživanjima iz društveno-humanističkih nauka, ovakva zamena perspektiva postiže se primenom tehnike *photovoice*, koja zahvaljujući svojim saznavnim kapacitetima, primenljivosti na širok krug istraživačkih oblasti i potencijalima na polju društvenog aktivizma dobija sve širu afirmaciju u akademskoj zajednici (Wang, Burris, 1997: 370).

2. PHOTOVOICE KAO ISTRAŽIVAČKI METOD

*“Tvoja fotografija je zapis iz tvog života,
za svakoga ko to zaista uviđa.”*
Pol Strand

Koncept i primenu *photovoice* metoda u participatornim istraživanjima osmislile su Caroline Wang i Marry Ann Burris, nazivajući ga najpre foto novelom (*photo novella*) (Wang, Burris, 1994: 171; Coemans et al., 2019: 38). Uvidevši da termin *photo novella* nije sasvim adekvatan jer se odnosi i na neke druge tehnike i metode vizuelnih istraživanja, ubrzo su ga zamenile izrazom *photovoice*, koji su definisale 1997. godine kao metod participativnog akcionog istraživanja koji kroz svojevrstan proces rada omogućava ljudima da identifikuju, predstave i unaprede svoju

zajednicu, primenom specifične tehnike fotografisanja (Wang, Burris, 1997: 369; Wang, 2006: 148).

Prilikom primene *photovoice* metoda, istraživači i aktivisti se rukovode nastojanjem da ostvare tri ključna cilja: 1) omogućavanje učesnicima istraživanja da sami dokumentuju i tako razmatraju pozitivne i negativne aspekte svoje zajednice; 2) podsticanje kritičkog mišljenja i razmene ideja u okviru grupnih diskusija o fotografijama koje su učesnici istraživanja napravili i 3) skretanje pažnje kreatora javnih politika na uočene probleme (Wang, Burris, 1997: 370; Wang, 2006: 148) i vršenje uticaja na proces donošenja društvenih odluka (Suprpto et al., 2020: 675).

Istraživanja koja uključuju primenu *photovoice* metoda spadaju u takozvana participativna akciona istraživanja (*participatory action research*), koja se od ostalih kvalitativnih istraživanja u društveno-humanističkim naukama u znatnoj meri razlikuju, kako po metodima tako i po ciljevima istraživanja, jer akciona istraživanja u prvi plan stavljaju „*naturalističnost, svest o značaju samog istraživačkog procesa i induktivni pristup*“, ostavljajući u drugom planu deskriptivne podatke i značenja (Petrović, 2008).

Akciono istraživanje prvi je primenio i definisao socijalni psiholog Kurt Levin 1942. godine (Delečić, Delečić, 2010; Petrović, 2008; Savićević, 2009), koji je ovaj istraživački pristup koristio za proučavanje i tretiranje raznih socijalnih problema poput: asimilacije, segregacije i diskriminacije marginalizovanih grupa, nastojeći da kroz svoj istraživački rad doprinese njihovom rešavanju i to prvenstveno kroz uključivanje onih koje ti problemi pogađaju u iniciranje društvenih promena (Lewin, 1946 prema Petrović, 2008). Iako je svim akcionim istraživanjima zajedničko nastojanje da omoguće da se uoči određeni problem u praksi kako bi se isti rešio, do sada nije koncipirana jedinstvena i opšteprihvaćena definicija ove vrste istraživanja (Maksimović, 2012: 233; Petrović, 2008).

Prema Levinu, akciona istraživanja spadaju u bazična socijalna istraživanja, odnosno sociopsihološke intervencije (Lewin, 1946: 34-36 prema Maksimović, 2012: 232) koje su podobne da pruže produbljenije uvide u društvene zakonitosti i koje, budući da su utemeljene na jednakosti, saradnji i participaciji, mogu doprineti obustavljanju eksploatacije i razvoju demokratskih odnosa (Pešić, 1990 prema Petrović, 2008). *Noffke* akcenat stavlja na rešavanje problema, definišući akciono istraživanje kao istraživački dizajn osmišljen tako da omogući dobijanje rezultata koji se mogu direktno primeniti na konkretnu situaciju odnosno problem (Noffke, 1994 prema Petrović, 2008). Slično tome, i *Elliot* akciono istraživanje određuje kao proučavanje neke društvene situacije sa namerom da se kvalitet akcije povodom te situacije na određeni način unapredi (Elliot, 1987 prema Petrović, 2008).

Definiciju akcionog istraživanja koja obuhvata njegove tri ključne komponente formulisao je *Rapaport*, koji ističe da akciono istraživanje istovremeno: 1) pomaže u rešavanju praktičnog problema, 2) doprinosi proširenju naučnog znanja i 3) ojačava kompetencije uključenih aktera (Rapaport, 1970: 499; Delečić, Delečić, 2010: 164; Holgersson, Melin, 2014). Akciono istraživanje se ostvaruje u saradnji, tretira konkretan problem i koristi podatke u jednom kružnom procesu radi boljeg razumevanja sociološke situacije u etičkom okviru koji je svima prihvatljiv

(Rapaport, 1970: 499; MacIntosh, Wilson, 2003; Deletić, Deletić, 2010: 164; Cherry, 2010; Holgersson, Melin, 2014).

U teoriji se razlikuje pet vrsta akcionih istraživanja: 1) eksperimentalna akciona istraživanja, 2) induktivna akciona istraživanja, 3) participatorna akciona istraživanja, 4) participatorna istraživanja i 5) dekonstruktivna istraživanja (Petrović, 2008). Budući da podrazumeva aktivno učestvovanje predstavnika zajednice u celokupnom istraživačkom procesu (od definisanja problema do izbora strategije usmerene na njegovo rešavanje) i promenu uloge istraživača od eksperta ka pomagaču, *photovoice* se svrstava u participatorna akciona istraživanja. Ali, treba napomenuti da pojedini autori prave razliku između različitih oblika participacije (Petrović, 2008). Kako se sam termin „participacija“ tumačiti na različite načine, pojedini autori razlikuju participatorno akciono istraživanje i participativno istraživanje, pri čemu prvo počiva na pretpostavci da je dovoljno da u istraživanju učestvuju samo osobe koje imaju najviše znanja („*elita organizacije*“), a da istraživač ima ulogu konsultanta, dok se drugo bazira na „*demokratskom istraživačkom procesu i participaciji učesnika*“, odnosno stavu da istraživanje treba da obuhvati celokupnu zajednicu, kako bi odgovorilo na njene potrebe na način na koji ih ona sama sagledava (Park, 1999 prema Petrović, 2008). Ključna odlika participatornog istraživanja jeste demokratski istraživački proces zasnovan na kritičkoj teoriji (Petrović, 2008). Takav proces polazi od „*legitimnosti popularnog znanja*“, odnosno „*znanja proizvedenog izvan formalne naučne strukture*“ (Gaventa, 1993 prema Wang, Burris, 1997: 372). Ova odlika participativnih istraživanja naročito dolazi do izražaja u slučaju primene *photovoice* metoda, budući da učesnici ovakve vrste istraživanja sami produkuju, selektuju, a delom i analiziraju vizuelni i narativni materijal.

Upravo iz ovakvog aktivnog učestvovanja u samom procesu istraživanja proizlazi i osnažujući efekat *photovoice* metoda. Naime, iako se sam pojam osnaživanja može tumačiti na različite načine, njegove najskorije definicije fokusirane su na pozitivne promene u samopercepciji i preuzimanje kontrole u pojedinim oblastima života (Budig *et al.*, 2018). Ovakve promene uočene su kod učesnika velikog broja istraživanja u kojima je primenjen *photovoice* metod (što je pokazano i u delu ovog rada posvećenom analizi primera inostrane dobre prakse). Tri najznačajnija segmenta osnaživanja učesnika *photovoice* istraživanja odnose se na: sticanje novih znanja i veština, promenu u samopercepciji i pristup i korišćenje novih resursa, pri čemu je uočeno da promena u doživljavanju sopstvene ličnosti ima najveći uticaj na osnaživanje pojedinca (Peterson, Zimmerman, 2004).

Praktična primena *photovoice* metoda po pravilu uključuje sledećih devet koraka: 1) odabir ciljne grupe donosilaca odluka, koje treba upoznati sa problemom istraživanja kako bi svojim daljim koracima uticali na njegovo rešavanje; 2) odabir između sedam i deset učesnika istraživanja; 3) organizovanje sastanka sa učesnicima istraživanja, kako bi im se objasnila suština *photovoice* metoda, kao i osnove tehnike i etike fotografisanja; 4) pribavljanje saglasnosti učesnika u pisanoj formi u vezi sa ovlašćenjima istraživača da za potrebe istraživanja koriste fotografije koje oni budu napravili; 5) organizovanje grupne diskusije kako bi se okvirno definisale teme za fotografisanje; 6) predaja foto aparata učesnicima istraživanja uz dodatne napomene

i uputstva u vezi sa njihovim pravilnim korišćenjem; 7) ostavljanje roka od po nedelju dana za pravljenje fotografija za svaku temu; 8) održavanje sastanaka jednom nedeljno na kojima učesnici predstavljaju fotografije koje su prethodne nedelje pravili na zadatu temu; 9) planiranje forme u kojoj će odabrane fotografije koje su učesnici napravili uz kraće propratne tekstove o njima biti predstavljene javnosti i, naravno realizacija takve prezentacije u vidu: štampane publikacije, izložbe fotografija, internet galerije itd. (Wang, 2006: 149). Podrazumeva se da nakon primene ovih devet koraka, učesnici i istraživači mogu da se nadaju određenoj reakciji kako šire javnosti tako i onih od čijih odluka zavisi rešavanje problema koji je na taj način predstavljen.

3. PHOTOVOICE I (RE)SOCIJALIZACIJA PRESTUPNIKA

„Suština fotografisanja je u tome
da ništa ne morate objašnjavati rečima.“
Eliot Ervit

3.1. Primena *photovoice* metoda u kontekstu (re)socijalizacije prestupnika – opšta razmatranja

Prva oblast u kojoj je *photovoice* primenjen kao istraživački metod bilo je istraživanje zdravstvene zaštite žena, da bi se potom njegova primena proširila na različite oblasti života (Wang, 1999). Kao istraživački metod, kao sredstvo za osnaživanje pojedinaca ili grupa i kao način za iniciranje društvenih promena, *photovoice* se danas najčešće primenjuje u odnosu na različite marginalizovane grupe – pripadnike manjina, socijalno i zdravstveno ugrožene, osobe sa mentalnim smetnjama (Fleming *et al.*, 2009), beskućnike (Wang, 2003), migrante (Del Vecchio *et al.*, 2017; Lögdberg *et al.*, 2020), izbeglice (Adinia, Chandra, 2019; Humpage *et al.*, 2019), zavisnike od alkohola (Fuente *et al.*, 2021) i opojnih droga (Helm *et al.*, 2015), mlade u riziku od delinkventnog ponašanja (Hsiao *et al.*, 2020), ali sve učestalije i na maloletna i punoletna lica u sukobu sa zakonom (Turnbull, 2019). Teorijski osnovi za primenu *photovoice* metoda na poslednju grupu učesnika mogu se pronaći u vizuelnoj kriminologiji, koja insistira na teorijski i metodološki utemeljenom razumevanju i tumačenju slika u cilju proširenja saznanja o različitim pojavama vezanim za kriminalna ispoljavanja i društvenu reakciju na njih (Brown, Carrabine, 2017). Imajući u vidu snažne efekte vizuelnih reprezentacija, vizuelna kriminologija otvara brojne mogućnosti na polju kritičke kriminologije (Brown, Carrabine, 2019). Ona osvetljava društvene odnose koji dovode do različitih neprihvatljivih ponašanja – krivičnih dela i procesa koji doprinose kriminalnom ispoljavanju, ali i interpersonalnom, pa čak i sistemskom i strukturnom nasilju (Brown, Carrabine, 2019). U tom kontekstu, uvidi vizuelne kriminologije relevantni su i za preispitivanje odnosa moći, tenzija koje postoje između socijalnih struktura i

strukturnih nejednakosti svojstvenih modernom društvu, a na koje je fokusirana kritička kriminologija (Brown, Carrabine, 2019).

Afirmacija tako koncipirane vizuelne kriminologije doprinela je i sve široj upotrebi *photovoice* metoda za potrebe ostvarivanja sveobuhvatnijih uvida u različite kriminološke fenomene i to opet ne samo kao istraživački metod, već i kao način da se učesnicima u istraživanju pruži mogućnost da rade na sebi, što u krajnjoj liniji može pogodovati njihovoj (re)socijalizaciji i socijalnoj rehabilitaciji.

Poznato je da suštinu svake izrečene kazne čini resocijalizacija prestupnika, određena kao uticaj na lica koja ranije nisu bila pravilno socijalizovana da izgrade pozitivna shvatanja o vrednostima, ispravne stavove, navike i druge lične kvalitete, kako bi stvaralački koristila svoja i tuđa iskustva (Milutinović, 1977: 83 prema Macanović, Nadarević, 2014: 17). Sam proces resocijalizacije sastoji se u pripremanju za vraćanje u društvo onih lica koja su usled svojih dela ili osobina iz njega bila isključena (Macanović, Nadarević, 2014: 45). Socijalna rehabilitacija predstavlja ponovnu socijalizaciju neprilagođenih lica, kako bi se ona prilagodila životu usklađenom sa društvenim normama i ispunjavala društvene i profesionalne uloge, a postiže se posredstvom pozitivnog i usmerenog socijalnog obrazovanja u izolovanom zatvorskom okruženju (Konopczyński, 2014: 171; Kovačević, Batričević, 2021). Spoznaja da izloženost negativnim efektima zatvorskih deprivacija dovodi u pitanje uspešnost resocijalizacije, navela je istraživače da počnu preispitivati postojeće programe rada sa osuđenim licima, nastojeći da osmisle inovativnije, humanije i efikasnije pristupe prilagođene potrebama prestupnika. Jedan od njih je i uključivanje osuđenih lica (bilo tokom izdržavanja kazne zatvora, bilo za vreme izvršenja neke od alternativnih sankcija ili tokom postpenalnog prihvata) u različite forme kreativnog rada i umetničkog izražavanja (Konopczyński, 2014: 176-177; Sparks *et al.*, 2012: 173; Kovačević, Batričević, 2021). Jedan od njih je i *photovoice*, koji, kao što je istaknuto, podrazumeva aktivan doprinos učesnika istraživanja samom procesu i to upravo u vidu njihovog kreativnog izražavanja putem fotografije.

3.2. *Photovoice* i (re)socijalizacija prestupnika – primeri inostrane dobre prakse

3.2.1. *Primena photovoice metoda tokom postpenalnog prihvata mladih u sukobu sa zakonom u Koloradu*

Jedan od primera dobre prakse primene *photovoice* metoda u radu sa mladima u sukobu sa zakonom u periodu njihovog postpenalnog prihvata i prilagođavanja životu na slobodi nakon izdržane kazne maloletničkog zatvora predstavlja istraživanje koje je sprovedla Casey R. Shannon 2008. godine u Koloradu, a čiji su rezultati publikovani 2013. godine (Shannon, 2013). Istraživanje je sprovedeno na grupi od trojice mladih prestupnika uzrasta između 17 i 18 godina, nedavno puštenih na slobodu nakon izdržane kazne maloletničkog zatvora, od kojih su dvojica latino-američkog porekla. Njegov osnovni smisao bio je da se mladima u sukobu sa zakonom omogući da izraze svoje viđenje dobrih i loših aspekata svog svakodnevnog

okruženja, ali i da se informacije o tako ostvarenim uvidima prenesu donosiocima odluka sa namerom iniciranja društvenih promena (Shannon, 2013: 6).

Istraživanje je bilo usmereno na postizanje nekoliko ključnih ciljeva: 1) omogućavanja mladima koji su izdržali kaznu maloletničkog zatvora da po izlasku na slobodu iz svoje perspektive vizuelno dokumentuju a potom i analiziraju prednosti i potrebe zajednice u kojoj žive; 2) podsticanja kritičkog dijaloga i podizanja svesti o najbitnijim problemima u zajednici kroz grupno analiziranje fotografija i 3) prenošenja tako stečenih saznanja (bilo pozitivnih, bilo negativnih) predstavnicima zajednice i kreatorima javnih politika, kako bi se stvorila mogućnost za promene (Shannon, 2013: 6).

Istraživanjem se nastojalo odgovoriti na sledeća pitanja: 1) Koje faktore iz svog okruženja mladi koji su izdržali kaznu maloletničkog zatvora smatraju najuticajnijim kada je u pitanju recidivizam? 2) Koje prednosti i slabosti svojih zajednica mladi uočavaju u tom kontekstu (na primer, postojanje uličnih bandi, sprovođenje nadzora od strane članova zajednice, dostupnost grupa za podršku)? 3) Kako mladi koji su imali iskustvo sa izdržavanjem kazne zatvora vide sebe u različitim društvenim ulogama i odnosima (na primer kao žrtve nasilja, kao predvodnike ili kao odbačene članove društva)? (Shannon, 2013: 12).

Učesnici su tokom istraživanja pohađali i grupu za art-terapiju, a odabrani su u saradnji sa lokalnim službama koje rade sa mladima u sukobu sa zakonom, kao i po preporuci poverenika zaduženog da učestvuje u procesu njihovog post-penalnog prihvata (Shannon, 2013: 55-56). Sva trojica učesnika nalazila su se tokom sprovođenja istraživanja na uslovnom otpustu nakon izdržanog većeg dela kazne maloletničkog zatvora. Istraživanje je trajalo ukupno 8 nedelja, dvočasovni sastanci učesnika i istraživača održavani su jednom nedeljno u prostorijama lokalne neprofitne organizacije koja se bavi edukacijom i ličnim razvojem mladih (Shannon, 2013: 56).

Učesnici su najpre upućeni u prirodu i ciljeve *photovoice* metoda a pokazani su im i primeri drugih sličnih projekata koji su uspešno realizovani, da bi kasnije dobili osnovne smernice u vezi sa tehničkim ali i etičkim aspektima fotografisanja i dokumentovanjem pozitivnih i negativnih aspekata svog okruženja (Shannon, 2013: 59). Učesnici su dobijali zadatke na nedeljnom nivou – da naprave određeni broj fotografija posvećenih različitim temama, kao što su na primer: mesta, predmeti i osobe koje imaju uticaj na različite aspekte njihovog života, njihove slabosti i vrline itd., a potom su na sastancima predstavljali fotografije koje su napravili, razgovarali o njima i razvijali predloge tema za narednu nedelju (Shannon, 2013: 60). Posebno je važno istaći da je jedan od ciljeva projekta bio da se učesnicima omogući aktivna uloga u istraživanju, te su, u skladu sa tim, oni ohrabrivani da sami odaberu koje fotografije žele da podele sa grupom, kao i da sastave kraći tekst koji opisuje svaku od njih (Shannon, 2013: 65). Paralelno sa ovim aktivnostima, istraživači su nastojali da kroz analizu fotografija zajedno sa učesnicima identifikuju pozitivne i negativne aspekte njihovog okruženja koji utiču na njihovo ponašanje (Shannon, 2013: 66).

Fotografije i kraći opisni tekstovi koji ih prate predstavljeni su u Kulturnom centru *Cesar Chavez* u okviru kampusa Univerziteta u Severnom Koloradu, koji se bavi

pružanjem akademske i socijalne podrške studentima latino-američkog porekla (Shannon, 2013: 67). Otvaranju izložbe prisustvovali su članovi porodica i prijatelji istraživača i učesnika, zaposleni u ustanovama za izvršenje krivičnih sankcija sa kojima su se učesnici povezali tokom izdržavanja kazne, poverenici zaduženi za vršenje nadzora nad učesnicima tokom uslovnog otpusta, kao i predstavnici akademske zajednice za koje je procenjeno da bi bili spremni da podrže ovakav vid rada (Shannon, 2013: 67). Nakon otvaranja, postavka je bila dostupna za širu javnost nedelju dana, a nakon toga je premeštena u prostorije neprofitne organizacije gde su posetioци mogli da je pogledaju još toliko (Shannon, 2013: 70). Projekat je dobio podršku lokalnih institucija, kao i štampanih i elektronskih medija, i posećenost je bila zadovoljavajuća, naročito od strane mlađe publike (Shannon, 2013: 70).

Priče i fotografije koje je ovaj proces iznedrio doprinele su sagledavanju svakodnevice mladih koji se vraćaju u zajednicu nakon izdržane kazne maloletničkog zatvora i to kako od strane njih samih, tako i od strane zajednice (Shannon, 2013: 122). Sa jedne strane, učesnici su otpočeli da uviđaju faktore rizika i protektivne faktore kojima su svakodnevno izloženi i da kritički posmatraju okruženje sa kojim su u interakciji, dok je, sa druge strane, zajednica ostvarila uvid u sve poteškoće koje oni prevazilaze i uspehe koje prave na putu (re)socijalizacije (Shannon, 2013: 122). U tom smislu, učešće u ovom istraživanju imalo je udela u formiranju identiteta učesnika kroz njihovo aktivno razmišljanje o sopstvenim životima – kako o prošlosti koja ih je oblikovala, tako i o težnjama da u budućnosti donose ispravne životne odluke (Shannon, 2013: 122).

Fotografije i priče koje su učesnici ovom prilikom podelili oslikavaju njihove tranzicije kroz tri konteksta: period pre odlaska na izdržavanje kazne, tokom boravka u maloletničkom zatvoru i proces vraćanja u zajednicu nakon izdržane kazne, sa fokusom na faktore rizika i protektivne faktore u svakoj od faza (Shannon, 2013: 125). Kroz fotografije, oni su predstavili svoje ranije životne stilove, kao nešto negativno, ali i svoje nade i aspiracije, kao pozitivne rezultate tretmana tokom izdržavanja kazne i opisali izazove sa kojima se suočavaju u nastojanju da te dve grupe uticaja pomire (Shannon, 2013: 125). Iz fotografija, tekstova i diskusija učesnika iskristalisali su se negativni modeli ponašanja usled kojih su bili sankcionisani, kao i načini na koje se može uticati na mlade u ustanovama za izvršenje krivičnih sankcija da više ne čine krivična dela (Abrams, Aguilar, 2005 prema Shannon, 2013: 126). Paralelno, vizuelno i narativno su dočarani i oni faktori koji su doprineli da mladi osete radost, optimizam i želju za promenom nakon ponovnog povezivanja sa porodicom, školskom sredinom i prijateljima i vraćanja životu na slobodi, ali i gubici koje su pretrpeli tokom boravka u kaznenoj ustanovi (Shannon, 2013: 127).

Zahvaljujući ovim saznanjima identifikovane su njihove ključne potrebe u oblasti: socijalne i psihološke podrške, obrazovanja i zapošljavanja i mere koje bi nadležne ustanove i pojedinci trebalo da preduzmu kako bi se tim potrebama izašlo u susret (Shannon, 2013: 130-137). U tom smislu, istraživanje je doprinelo boljem razumevanju situacije u kojoj se nalaze mladi prestupnici po izlasku na slobodu

nakon izdržane kazne u cilju iniciranja društvenih promena koje bi doprinele da oni ostanu na ispravnom putu (Shannon, 2013: 140).

Kao najvažnija ograničenja ovog istraživanja izdvojene su sledeće okolnosti. Prvo ograničenje se odnosi na uzorak istraživanja, imajući u vidu da trojica mladih prestupnika koji su bili odabrani i saglasni da u njemu učestvuju ne čine reprezentativan uzorak, pošto su odabrani po preporuci i jer su ispoljili znatno viši stepen motivacije od ostatka populacije kojoj pripadaju (Shannon, 2013: 14). Drugo ograničenje u vezi je sa samom prirodom fotografija koje su učesnici pravili. Naime, učesnici su dobili uputstvo da ne bi trebalo da prave fotografije koje na bilo koji način inkriminišu njih same ili nekog drugog, te one u tom smislu samo delimično oslikavaju njihove živote po povratku u zajednicu (Shannon, 2014: 13). Konačno, i na strani učesnika postojale su određene nedoumice, u smislu bojazni da njihovo mišljenje neće biti dovoljno uticajno da donese bilo kakve promene, ali su one otklonjene kroz razgovore sa istraživačima (Shannon, 2014: 139).

3.2.2. Primena photovoice metoda u cilju sprečavanja stigmatizacije žena koje su izdržale kaznu zatvora u Kanadi

U ovom istraživanju, sprovedenom u Kanadi, čiji su rezultati publikovani 2014. godine, učestvovalo je pet žena, koje su (bilo tokom istraživanja bilo u određenom periodu pre njegovog sprovođenja boravile u ustanovi za postpenalni prihvata i učestvovala u radu grupe za ocenjivanje kvaliteta usluga te ustanove (Pickering, 2014: 274). Cilj istraživanja bio je da se iz perspektive bivših osuđenica sagledaju najvažniji aspekti njihovog povratka u zajednicu nakon izdržane kazne zatvora, kao i da se ukaže na ključne probleme sa kojima se one tom prilikom suočavaju, sa posebnim fokusom na stigmatizaciju ovih žena od strane ostatka zajednice (Pickering, 2014: 275).

Nakon upoznavanja sa svrhom i karakteristikama *photovoice* metoda, kao i specifičnim ciljevima istraživanja, učesnice su dobile kamere i uputstva u vezi sa tehničkim i etičkim aspektima fotografisanja (Pickering, 2014: 275). Na zajedničkim sastancima, učesnice su se saglasile da je važno da svoja iskustva u vezi sa postpenalnim prihvatom podele sa zajednicom i utvrdile da žele da njihove fotografije predstavljaju njihovu sadašnju ličnost, kako bi javnost prema njima ispoljila više razumevanja i saosećanja (Pickering, 2014: 275). U skladu sa tim, na fotografijama su prikazane različiti aspekti njihovog života po povratku na slobodu,; dostignuća, nade, snovi, kao i veze sa porodicom i prijateljima (Pickering, 2014: 275).

Pošto bi napravile određeni broj fotografija, učesnice bi sudelovale u grupnim diskusijama posvećenim njihovoj analizi, a njihove fotografije i transkripti diskusija su analizirani od strane istraživača (Pickering, 2014: 275). Učesnice su same birale fotografije koje će biti obuhvaćene istraživanjem, koncentrišući se na one za koje su smatrale da najbliže predstavljaju njihov identitet u datom trenutku, a nakon zajedničkih razgovora formulisale su i kraće natpise uz svaku od njih (Pickering, 2014: 275). Nakon toga, učesnice su sastavljale kolaže od fotografija i propratnih

tekstova, koji su digitalizovani i dodatno obrađeni, kako bi mogli da se koriste kao gotovi panoi/transparenti u različitim prilikama poput konferencija, zajedničkih sastanaka i drugih njihovih istupanja u javnosti (Pickering, 2014: 275).

Ovo istraživanje je doprinelo tome da zajednica „čuje glas“ bivših osuđenica, kao i da sagleda njihova iskustva i percepcije postpenalnog perioda i to kroz dve tematske celine: 1) Kako da pomognem bližnjima da me razumeju i 2) Moja potreba za povezivanjem (Pickering, 2014: 275).

U sklopu prve celine najviše pažnje posvećeno je problemu stigmatizacije bivših osuđenica i negativnim posledicama diskriminatorskog odnosa sredine prema njima, usled čega su bile primorane da kriju svoju prošlost i identitet (Pickering, 2014: 276). Učesnice istraživanja dotakle su se i problema odnosa zaposlenih koji su angažovani na pružanju psiho-socijalne podrške bivšim osuđenicama tokom postpenalnog prihvata, a ovo pitanje razmotreno je kroz nekoliko užih tema: 1) Saslušaj me, 2) Vidi moju snagu, 3) Mogu da se menjam i učim i 4) Isceljenje sa ili bez stručne pomoći (Pickering, 2014: 277). Saznanja koja su slikom i rečima predstavljena u okviru ovih užih tematskih celina pokazala su da bivše osuđenice imaju jasne ideje o tome kako bi trebalo unaprediti rad profesionalnih savetnika, pa je tako utvrđeno da one smatraju da savetnici prerano odustaju od njih, ne verujući da su sposobne da se promene (Pickering, 2014: 277).

U okviru druge tematske celine pod nazivom Moja potreba za povezivanjem učesnice su istražile različite nivoe povezivanja, počevši od povezivanja sa sopstvenom ličnošću, preko povezivanja sa bliskim osobama, pa sve do ostvarivanja povezanosti sa širom zajednicom, pri čemu su te veze posmatrane kao izvori radosti, ali i bola i gubitka (Pickering, 2014: 277). Učesnice su ovde svoju pažnju usmerile na učenje životnih veština, praktikovanje tolerancije i želju da jedna drugoj pruže podršku, a kolaži sačinjeni od njihovih fotografija i natpisa su im poslužili kao sredstvo da dopru do šire zajednice i premoste distancu u odnosu na ostale članove društva (Pickering, 2014: 277).

Rezultati ovog istraživanja potvrdili su da se bivše osuđenice po povratku u zajednicu suočavaju sa etiketiranjem i stigmatizacijom, što je jedna od učesnica opisala sledećim rečima: „*Ponekad se osećam kao da idem naokolo sa etiketom, znate sa brojem mog otiska prsta na čelu. Jer ljudi ne vide mene, oni vide samo taj broj*“ (Pickering, 2014: 278). Ono je ohrabrilo učesnice da istraju u svojim nastojanjima da pomognu široj zajednici da ih razume na pravi način, i da u svakoj od njih vidi ono što se nalazi „*ispod etikete bivše osuđenice*“ – majku, ćerku, sestru, prijateljicu (Pickering, 2014: 278). Pored toga, istraživanje je dalo učesnicama prostor da tokom grupnog procesa jedna drugoj pružaju utehu i podršku na često veoma teškom putu prilagođavanja životu na slobodi (Pickering, 2014: 278). Takođe, istraživanje je omogućilo da se naprave prvi koraci ka uspostavljanju pozitivnih odnosa između učesnica i šire zajednice kroz prezentacije njihovog rada – fotografija, transparenata i priča u medijima i široj javnosti (Pickering, 2014: 279). Konačno, istraživanje je doprinelo i da savetnici koji pružaju stručnu psiho-socijalnu podršku bivšim osuđenicama tokom postpenalnog prihvata bolje razumeju njihove potrebe, te da svoj pristup prilagode istima, počevši, na primer od usmeravanja

pažnje na njihove sposobnosti, kvalitete i kapacitete i uspostavljanja jasne komunikacije i poverenja (Pickering, 2014: 279).

Prema rečima učesnica, sam proces fotografisanja praćen grupnim diskusijama delovao je na njih terapeutski i osnažujuće, jer im je omogućio da vizuelno izraze emocije i iskustva koja nisu bile u stanju da verbalizuju, ali i da steknu nova znanja i veštine (Pickering, 2014: 280). Kako se deljenje fotografija i životnih priča kako međusobno tako i sa širom zajednicom pokazalo kao dobar način za ponovno uspostavljanje prekinutih veza između učesnica i društva, savetnicima koji sa njima rade je predloženo da ovaj metod počnu primenjivati i u budućnosti, u cilju prevazilaženja barijera u komunikaciji i razvijanja adekvatnih terapeutskih odnosa (Pickering, 2014: 280).

3.2.3. *Photovoice i sagledavanje probacije iz ugla osuđenih u Irskoj i Engleskoj*

Imajući u vidu da evropske zemlje poslednjih 30 godina sve češće primenjuju različite vidove probacije sa zaštitnim nadzorom, ali i da nije poznato kako osuđena lica doživljavaju izdržavanje ove alternativne sankcije, *Fitzgibbon* i *Healy* primenili su *photovoice* metod sa namerom da ostvare uvid u ovu problematiku iz ugla osuđenih, a rezultate svog istraživanja publikovali su 2019. godine (Fitzgibbon, Healy, 2019). Cilj ovog istraživanja bio je da se ispita primenljivost *photovoice* metoda na istraživanje iskustva probacije sa zaštitnim nadzorom u različitim socio-kulturnim okruženjima i kazneno-pravnim sistemima – u Engleskoj i Irskoj, kao i da se „nevidljivo učinim vidljivim kroz niz vizuelnih reprezentacija“ (Fitzgibbon, Healy, 2019: 5).

U okviru pomenutog istraživanja, sprovedene su dve studije zasnovane na primeni *photovoice* metoda – jedna u Irskoj i jedna u Engleskoj, a njihovi rezultati analizirani su u ovom radu kao primeri dobre prakse i mogući uzori za sprovođenje sličnih istraživanja u našoj zemlji.

Istraživanje sprovedeno u Irskoj obuhvatilo je uzorak od 8 osuđenih lica muškog pola koja su bila pod zaštitnim nadzorom i učestvovala u programu rehabilitacije u zajednici, dok je istraživanje realizovano u Engleskoj obuhvatilo uzorak od 10 osuđenica na probaciji, koje su pohađale sastanke u Ženskom centru. Učesnici iz Irske napravili su 84 a učesnice iz Engleske 131 fotografiju, a njihovi radovi prezentovani su na odvojenim izložbama, posećenim od strane većeg broja predstavnika akademske zajednice, sistema izvršenja krivičnih sankcija, kreatora javnih politika i fotografa (Fitzgibbon, Healy, 2019: 6).

Učesnici su dobili osnovna uputstva o tome kako da koriste kameru (u Irskoj su korišćene digitalne kamere, a u Engleskoj analogne za jednokratnu upotrebu), a od svakog je zahtevano da napravi 10 fotografija koje oslikavaju njihova iskustva u vezi sa probacijom (Fitzgibbon, Healy, 2019: 6). Fotografije su odštampane i vraćene učesnicima kako bi mogli da razmisle o tome zbog čega su odabrali baš te fotografije i šta one za njih predstavljaju, da bi potom na fokus-grupama razmenjivali svoje misli i ideje u vezi sa njima i osmislili odgovarajuće naslove i prpratne tekstove

(Fitzgibbon, Healy, 2019: 7). Nakon toga, istraživači su analizirali fotografije i transkripte sa fokus-grupnih diskusija, čime je omogućeno da se predmet istraživanja sagleda na više nivoa i sa više različitih aspekata (Fitzgibbon, Healy, 2019: 7).

Rezultati istraživanja predstavljeni su odvojeno za Irsku i Englesku u okviru sledećih tematskih celina: 1) pomoć i podrška, 2) vreme, priroda i lični razvoj, 3) stigma i identitet i 4) tranzicije i počeci.

Govoreći o pomoći i podršci, učesnici u istraživanju u Irskoj su bili apsolutno saglasni da je za njih probacija predstavljala pozitivno iskustvo, što potvrđuju i njihove fotografije na kojima je prikazano mnoštvo mogućnosti za lični razvoj u okviru probacionog programa poput biblioteka, umetničkih ateljea, pribora za slikanje i crtanje, mozaika i slika čiji su autori sami učesnici, obrazovnih ustanova, prostora za hortikulturu itd. (Fitzgibbon, Healy, 2019: 8). Diskusije na ovu temu pokazale su da je kreativno angažovanje imalo pozitivan efekat na učesnike, te da bi i u budućnosti trebalo primenjivati modele rehabilitacije prestupnika zasnovane na razvoju stvaralačkih potencijala, talenata i veština (Fitzgibbon, Healy, 2019: 8). Učesnici su na fokus grupama takođe ukazali na osnažujuću i terapeutsku ulogu zblizavanja sa drugim učesnicima u programu i uzajamne podrške, o čemu svedoči veliki broj fotografija iz kantine, kao mesta gde su se najčešće odigravali njihovi neformalni razgovori (Fitzgibbon, Healy, 2019: 8). Takođe, iz fotografija i razgovora proizašao je i zaključak da su učesnici uspostavili dobru saradnju sa poverenicima, te da su se između njih razvili aktivni, kolaborativni i humani odnosi, što se smatra faktorom koji podstiče uspešnost ovog resocijalizacije (Fitzgibbon, Healy, 2019: 9).

U okviru tematske celine posvećene vremenu, prirodi i ličnom razvoju, irski učesnici, a posbno stariji, izdvojili su vreme kao ključan pojam, praveći jasnu razliku između „protraćenog“ i pametno iskorišćenog vremena, pri čemu su vreme provedeno na izdržavanju kazne zatvora u instituciji mahom opisivali kao izgubljeno, dok su vreme provedeno na probaciji smatrali za kvalitetno i smisleno (Fitzgibbon, Healy, 2019: 9). Kvalitetno iskorišćeno vreme učesnici su često dovodili u vezu sa umirujućim i terapeutskim efektima boravka u prirodi, što je vidljivo i iz velikog broja fotografija cveća, parkova, jezera, reka, riba i pataka i što još više dolazi do izražaja ako se ima u vidu da su određeni period životu proveli u monotonom zavodskom okruženju (Fitzgibbon, Healy, 2019: 10).

Kada je reč o temi stigme i identiteta, učesnici iz Irske su svoju pažnju usmerili na različita mesta kao ključne elemente identiteta pojedinca, naglašavajući pri tome da njihove zajednice imaju „dva lica“ – dopadljivu masku namenjenu javnosti iza koje se skriva mnogo mračnija realnost (Fitzgibbon, Healy, 2019: 11). Uočeni nesklad prikazan je kroz seriju fotografija smeća, grafita, beskućnika, i raznih oblika devijantnog ponašanja, nasuprot kojima su kao kontrast postavljene slike lepo uređenih i održanih parkova i spomenika (Fitzgibbon, Healy, 2019: 11). Fotografije iz tematske celine posvećene stigmatizaciji i identitetu irskih učesnika ilustruju izazove sa kojima se suočavaju prestupnici koji žele da napuste kriminalni model ponašanja, ali koji su istovremeno izloženi uticajima stigmatizujućeg i kriminogenog okruženja (Fitzgibbon, Healy, 2019: 13). One ukazuju i na važnu ulogu probacionog programa,

za koji se ispostavilo da je učesnicima služio kao neka vrsta utočišta od negativnih uticaja sredine, pod čijim okriljem su imali mogućnost da nesmetano stvaraju i ispoljavaju svoj novi identitet (Fitzgibbon, Healy, 2019: 13).

Fotografije i diskusije posvećene temi tranzicije i novih početaka učesnika iz Irske omogućile su ostvarivanje uvida u njihove prošle identitete, ali i nove, koje su otpočeli da stvaraju, pri čemu su mlađi uglavnom fotografisali prizore koji oslikavaju vrednosti povezane sa maskulinitetom u adolescentnom periodu (kao što su na primer skupa kola, svežnjevi novčanica, enterijeri pabova, lokalnih kladionica i alkoholnih pića u izlozima), dok su stariji svoj fokus usmerili na pozitivne promene svog identiteta, te je među njihovim fotografijama bilo i jedno belo platno kao simbol novog početka (Fitzgibbon, Healy, 2019: 13). Kao česti motivi na fotografijama svih učesnika mogla su se uočiti policijska kola, advokatske kancelarije, zgrade sudova i kancelarija poverenika, kao podsetnici na kriminalnu prošlost koju su nastojali da ostave za sobom (Fitzgibbon, Healy, 2019: 15).

Istraživanje sprovedeno u Engleskoj pokazalo je da su učesnice radeći na temi pomoći i podrške, osim pozitivnih često ispoljavale i pomešana osećanja kada je u pitanju podrška, zavisno od probacionog centra i mesta gde su boravile (Fitzgibbon, Healy, 2019: 15). Naime, neke od učesnica ukazale su na to da je podrška poverenika kod njih često stvarala osećaj pritiska, ograničenja i preopterećenosti, te da su sve vreme bile svesne dvostruke uloge poverenika – da im pruže pomoć ali i da ih nadziru i kontrolišu (Fitzgibbon, Healy, 2019: 16).

Kada je u pitanju tema vremena, prirode i razvoja, ispitanice iz Engleske su se takođe posvetile prolaznosti, s tim što su, za razliku od ispitanika iz Irske, vreme provedeno na probaciji mahom posmatrale kao izgubljeno i protraćeno, što je, primera radi, jedna od njih ilustrovala kroz fotografiju jastuka na sofi u Ženskom centru, na kojem je bila naštampana slika sata kao simbola vremena koje je provela u čekanju ili odlasku sa jednog sastanka na drugi, ali i u iščekivanju nastavka svog života (Fitzgibbon, Healy, 2019: 16). Lični razvoj i priroda u znatnoj meri su zaokupili pažnju učesnica iz Engleske, te na velikom broju fotografija dominiraju motivi biljaka, ali i trulog panja iz kojeg niču pečurke, iskrivljenog korenja drveća iz kojeg rastu nove mladice, kao simbola rasta, razvoja, i nastajanja nečeg lepog na temeljima koji su ponekad raspali, truli, deformisani... (Fitzgibbon, Healy, 2019: 16-18).

I učesnice iz Engleske dotakle su se teme stigmatizacije i to prvenstveno tokom razgovora o fotografijama otpada, bačenih ambalaža od alkoholnih pića, slivnika i toaleta, koje su one povezivale sa protraćenim životom usled zavisnosti od alkohola i opojnih droga, ali i doživljavanjem sebe kao loših osoba i otpadnika od društva (Fitzgibbon, Healy, 2019: 18). Nastojeći da odgovore na temu tranzicija i novih početaka, učesnice iz Engleske povezale su proces prelaska iz institucionalnog okruženja u život na slobodi sa konceptom maske i podeljenog identiteta, ističući da proces probacije zapravo podrazumeva da „postaješ neko ko zapravo nisi“ (Fitzgibbon, Healy, 2019: 20). Istovremeno, učesnice su istakle da „skidanje maski“ u smislu otkrivanja svog pravog identiteta tokom procesa probacije može delovati kao oslobođenje od tereta kriminalne prošlosti i pružiti motivaciju za okretanje ka boljoj budućnosti (Fitzgibbon, Healy, 2019: 21).

Rezultati oba istraživanja – i u Irskoj i u Engleskoj, pokazali su da je *photovoice* podoban metod za ostvarivanje uvida u život i iskustva ljudi i žena koji prolaze kroz proces probacije, kao i za skretanje pažnje na njihovu potrebu za: praktičnom i emocionalnom podrškom, kvalitetno osmišljenim slobodnim vremenom, kao i mirom i psihičkom stabilnošću (Fitzgibbon, Healy, 2019: 21). Nalazi ovih istraživanja osvetlili su i ključne izazove sa kojima se lica na probaciji suočavaju (uključujući: stigmatizaciju, isključenost iz društva, osudu sredine), kao i poteškoće na koje nailaze na svom putu ka izgradnji svog novog nekriminalnog identiteta (Fitzgibbon, Healy, 2019: 21). Primena *photovoice* metoda u oba istraživanja omogućila je da se sagledaju pozitivni aspekti probacionog iskustva, kao i rehabilitacioni aspekti nadzora u smislu emocionalne i praktične podrške, uspostavljanja saradnje sa poverenicima i kvalitetno provedenog vremena (Fitzgibbon, Healy, 2019: 21). Istraživanja su ukazala i na određene „bolne tačke“ probacije, naročito u slučaju učesnica iz Engleske, čije su fotografije i priče oslikale osećaj ograničenja autonomije, izgubljenog vremena, stigmatizacije, nepoželjnog mešanja u njihov privatni život, kao i konstantan pritisak da ne prekrše neki od uslova probacije (Fitzgibbon, Healy, 2019: 21).

Autori oba istraživanja saglasni su da im je primena *photovoice* metoda omogućila sticanje saznanja do kojih ne bi mogli doći primenom klasičnih istraživačkih metoda, te da je upravo primena ovog inovativnog pristupa doprinela ostvarivanju nekih neočekivanih uvida u vezi sa probacijom u različitim socijalnim, političkim i kulturnim kontekstima (Fitzgibbon, Healy, 2019: 21). Konačno, navodi učesnika i učesnica potvrdili su da je njihovo angažovanje u ovom istraživanju doprinelo razvoju njihove motivacije za napretkom, formiranju pozitivnih identiteta i jačanju socijalne povezanosti, te se *photovoice* osim istraživačkog pokazao i kao dobar metod za njihovo osnaživanje, lični razvoj resocijalizaciju i socijalnu rehabilitaciju (Fitzgibbon, Healy, 2019: 23).

4. ZAKLJUČAK – PREDNOSTI I OGRANIČENJA *PHOTOVOICE* METODA I IDEJE ZA BUDUĆA ISTRAŽIVANJA

*“Jedna od prednosti fotografije je to što je vizuelna
i može da prevaziđe jezičke barijere.”*

Liza Kristin

Analiza teorijskih osnova i dosadašnje prakse pokazala je brojne kvalitete, ali i ograničenja *photovoice* metoda. Kao njegova ključna prednost ističe se omogućavanje da se problem koji je predmet istraživanja sagleda iz perspektive onih koje on najviše pogađa. Polazeći od pretpostavke da „ono što istraživač smatra važnim nije uvek ono što zajednica smatra važnim“ *photovoice* tretira saznanja „običnih ljudi“ kao glavni izvor ekspertize (Wang, Burris, 1997: 372). Po pravilu je reč o saznanjima najranjivijih i najugroženijih građana, koji često usled nedostatka osnovnog obrazovanja nisu u mogućnosti da svoja gledišta predstave u pisanoj

formi, te je fotografija podoban medijum za njihovo izražavanje (Wang, Burris, 1997: 372).

Photovoice je prilagodljiv i može se primenjivati u različitim zajednicama i okruženjima, a njegovi inicijalni ciljevi mogu se redefinisati tokom samog istraživanja, u zavisnosti od potreba učesnika (Wang, Burris, 1997: 372). Primena *photovoice* metoda može vrlo brzo doprineti poboljšanju konkretne situacije i pokrenuti pozitivne društvene promene. Prednost *photovoice* metoda proizlazi i iz činjenice da vizuelne reprezentacije ostavljaju mnogo snažniji utisak na javnost nego pisane reči, te se on smatra veoma moćnim sredstvom za širenje informacija i pokretanje zajednice na konkretne akcije (Wang, Burris, 1997: 373).

Kao jedna od slabosti *photovoice* metoda ističe se rizik kojem se učesnici izlažu samim tim što preduzimaju određene društveno angažovane aktivnosti. Dokumentovanje aktuelne situacije i preduzimanje aktivnosti koje za cilj imaju društvene promene mogu se protumačiti kao politički akti i izazvati negativne reakcije pojedinih članova zajednice (Wang, Burris, 1997: 374). Nedostatak *photovoice* metoda može predstavljati i suviše lični upliv u različitim fazama istraživanja, te treba imati u vidu da će tako dobijena saznanja uvek zavisiti od toga: ko pravi fotografije, šta su učesnici odlučili da fotografišu, a šta da izostave i koji su bili kriterijumi prilikom selekcije fotografija (Wang, Burris, 1997: 374). Pojedini autori ističu i bojazan da primena *photovoice* metoda uprkos insistiranja na demokratičnosti, ravnopravnosti i reprezentovanju ugroženih grupa može proizvesti suprotan efekat i dodatno produbiti socijalne nejednakosti (Wang, Burris, 1997: 374).

Nabrojane prednosti i nedostaci *photovoice* metoda ukazuju na to da njegova uspešna primena pre svega zahteva detaljnu pripremu, kako u smislu osmišljavanja svake od faza istraživanja tako i u smislu proučavanja konteksta u kojem će se ono sprovesti. Takođe je važno uspostaviti odnos poverenja i razumevanja između istraživača i učesnika, kao i svest o njihovom zajedničkom cilju, ali i detaljno informisati učesnike o odgovornosti koju na sebe preuzimaju fotografišući i osnovnim etičkim principima koje moraju slediti. U skladu sa tim, treba insistirati na tome da istraživač bude dostupan učesnicima za konsultacije u vezi sa tim temama, neovisno od grupnih sastanaka.

Fleksibilnost *photovoice* metoda i primeri inostrane prakse ukazuju na njegovu podobnost za primenu u istraživanjima posvećenim resocijalizaciji i socijalnoj rehabilitaciji prestupnika. Osim što omogućava sticanje novih saznanja i sagledavanja ove problematike iz drugačije perspektive, potvrđeno je da *photovoice* ima pozitivan efekat na same učesnike u smislu njihovog osnaživanja i socijalne reintegracije. Takođe, on doprinosi prilagođavanju programa rada sa ovim licima njihovim stvarnim potrebama. Navedeno govori u prilog tome da bi trebalo razmotriti mogućnost primene *photovoice* metoda u različitim fazama izvršenja krivičnih sankcija, ali i tokom postpenalnog prihvata kako punoletnih tako i maloletnih prestupnika.

REFERENCE

- (1) Adinia, N., & Chandra, K. (2019) Sharing Pictures, Bridging Barriers: The Use of Photovoice to Increase Awareness of Women Refugees Issues in Jakarta. *Jurnal Komunikasi Indonesia*, 3(1), str. 5-17. <https://doi.org/10.7454/jki.v3i1.10841>
- (2) Batrićević, A. (2021) *Sloboda u krugu*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- (3) Brown, M., Carrabine, E. (2017) *Routledge International Handbook of Visual Criminology*. London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315713281>
- (4) Brown, M., & Carrabine, E. (2019) The Critical Foundations of Visual Criminology: The State, Crisis, and the Sensory. *Critical Criminology*, 27(1) str. 1-15. <https://doi.org/10.1007/s10612-019-09439-7>
- (5) Brujić, M. (2017) Kratak uvod u istoriju antropologije fotografije. *Etnoantropološki problemi*, 12(1), str. 129-147. <https://doi.org/10.21301/eap.v12i1.6>
- (6) Budig, K., Diez, J., Conde, P., Sastre, M., Hernán, M., & Franco, M. (2018) Photovoice and empowerment: evaluating the transformative potential of a participatory action research project. *BMC Public Health*, 18(432) <https://doi.org/10.1186/s12889-018-5335-7>
- (7) Cherry, N. L. (2010) Action Research. U: Higgs, J., Cherry, N., Macklin, R., Ajjawi, R. (ur.) *Researching Practice*. Leiden: Brill, str. 237-246. https://doi.org/10.1163/9789460911835_026
- (8) Coemans, S., Raymakers, A.L., Vandenabeele, J., & Hannes, K. (2019) Evaluating the extent to which social researchers apply feminist and empowerment frameworks in photovoice studies with female participants: A literature review. *Qualitative Social Work*, 18(1), str. 37-59. <https://doi.org/10.1177/1473325017699263>
- (9) Collier, J. Jr., & Collier, M. (1986) *Visual Anthropology: Photography as a Research Method*. Albuquerque: University of New Mexico Press.
- (10) Deletić, V., & Deletić, M. (2010) Metoda akcionog istraživanja. *Časopis iz oblasti ekonomije, menadžmenta i informatike BizInfo*, (1), str. 163-174.
- (11) Del Vecchio, D., Toomey, N., & Tuck, E. (2017) Placing Photovoice: Participatory Action Research with Undocumented Migrant Youth in the Hudson Valley. *Critical Questions in Education*, 8(4), str. 358-376.
- (12) Elliott, J. (1987) Educational Theory, Practical Philosophy and Action Research. *British Journal of Educational Studies*, 35(2), str. 149-169. <http://dx.doi.org/10.1080/00071005.1987.9973758>
- (14) Fitzgibbon, W., & Healy, D. (2019) Lives and spaces: Photovoice and offender supervision in Ireland and England. *Criminology & Criminal Justice*, 19(1), str. 3-25. <https://doi.org/10.1177/1748895817739665>
- (15) Fleming, J., Mahoney, J., Carlson, E., & Engebretson, J. (2009) An Ethnographic Approach to Interpreting a Mental Illness Photovoice Exhibit. *Archives of Psychiatric Nursing*, 23(1), str. 16-24. <https://doi.org/10.1016/J.APNU.2008.02.008>
- (16) Fuente, I.M.dl., Pastor, A., Conde, P., Vázquez, M.S., Ramos, C., Bosque-Prous, M., Franco, M., & Sureda, X. (2021) Changes in perceptions of the alcohol environment among participants in a Photovoice project conducted in two districts with different socio-economic status. *PLOS ONE*, 16(8): e0254978. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0254978>
- (17) Gaventa, J. (1993) The powerful, the powerless, and the experts. U: Park, P. Brydon, M., Miller, Hall, B, Jackson, T. (ur.) *Voices of Change: Participatory Research in*

- the United States and Canada*. Westport, CT: Bergin and Garvey and Toronto: OISE Press, str. 21-40.
- (18) Helm, S., Lee, W., Hanakahi, V., Gleason, K., McCarthy, K., & Haumana (2015) Using Photovoice with youth to develop a drug prevention program in a rural Hawaiian community. *American Indian and Alaska native mental health research (Online)*, 22(1), str. 1-26. <https://doi.org/10.5820/aian.2201.2015.1>
- (19) Holgersson, S., & Melin, U. (2014) Pragmatic Dilemmas in Action Research: Doing Action Research With or Without the Approval of Top Management?. *Systemic Practice and Action Research*, 28(1). <https://doi.org/10.1007/s11213-014-9316-1>
- (20) Humpage, L., Fozdar, F., Marlowe, J., & Hartley, L. (2019) Photovoice and refugee research: The case for a 'layers' versus 'labels' approach to vulnerability. *Research Ethics*, 15(3-4), str. 1-16. <https://doi.org/10.1177/1747016119864353>
- (21) Hsiao, V., Chen, S., & Withers, M. (2020) Keeping at-risk youth at the center: lessons learned from a community-based participatory research Photovoice project in Taiwan. *Journal of Health and Caring Sciences*, 2(2), str. 167-179. <https://doi.org/10.37719/jhcs.2020.v2i2.rna003>
- (22) Konopczyński, M. (2014) Creative Social Rehabilitation - Outline of the concept for developing potential. *Polish Journal of Social Rehabilitation*, (7), str. 171-176.
- (23) Kovačević, M., & Batričević, A. (2021). Njihova priča - od kreativnog pisanja osuđenica do restorativnog pozorišnog performansa. *Kultura: časopis za teoriju i sociologiju kulture i kulturnu politiku*. (170/171), 245-262. <https://doi.org/10.5937/kultura2171257K>
- (24) Langman, S., & Pick, D. (2018) *Photography as a Social Research Method*. Singapore: Springer Nature. <https://doi.org/10.1007/978-981-10-7279-6>
- (25) Lewin, K. (1946) Action research and minority problems. *Journal of Social Issues*, (2), str. 34-36. <http://dx.doi.org/10.1111/j.1540-4560.1946.tb02295.x>
- (26) Lögdberg, U., Nilsson, B., & Kostenius, C. (2020) Young Migrants' Experiences and Conditions for Health: A Photovoice Study. *SAGE Open*, 10(2), <https://doi.org/10.1177/2158244020920665>
- (27) Maksimović, J. (2012) Matrica planiranja akcionih istraživanja. *Norma*, 17(2), str. 231-246.
- (28) Macanović, N., & Nadarević, D. (2014) *Penološka andragogija*. Banja Luka: Evropski defendologija centar za naučna, politička, ekonomska, socijalna, bezbjednosna, sociološka i kriminološka istraživanja.
- (29) MacIntosh, R., & Wilson, F. (2003) *Publishing action research*. 19th EGOS Colloquium - Copenhagen 2003., https://www.researchgate.net/publication/41152525_Publishing_action_research, stranici pristupljeno 27.11.2021.
- (30) Milutinović, M. (1977) *Penologija*. Beograd: Savremena administracija.
- (31) Naumović, S., Brujić, M., & Mitrović, M. (2021) Uvod u antropologiju fotografije u Srbiji. *Glasnik Etnografskog instituta SANU*, 69(1), str. 151-171. <https://doi.org/10.2298/GEI2101151N>
- (32) Noffke, S. (1994) Action research: towards the next generation. *Educational Action Research*, 2(1), str. 9-21, <https://doi.org/10.1080/09650799400200010>
- (33) Park, P. (1999) People, knowledge and change in participatory research. *Management Learning*, 30(2), str. 141-157. <http://dx.doi.org/10.1177/1350507699302003>
- (34) Peterson, N.A., & Zimmerman, M.A. (2004) Beyond the individual: toward a nomological network of organizational empowerment. *American Journal of Community Psychology*, 34(1-2), str. 129-145. <https://doi.org/10.1023/B:AJCP.0000040151.77047.58>

- (35) Petrovic, D. (2008) Akciono istraživanje – neka teorijska i praktična pitanja. U: Stojnov, D. (ur.) *Metateorijske osnove kvalitativnih istraživanja*. Beograd: Zepter Bookworld, str. 237-275.
- (36) Pešić, M. (1990) Akciono istraživanje i kritička teorija vaspitanja. *Pedagogija*, 26(3), str. 275-299.
- (37) Pickering, B. J. (2014) “Picture Me Different”: Challenging Community Ideas about Women Released from Prison. *Canadian Journal of Counselling and Psychotherapy*, 48(3), str. 270-283.
- (38) Rapaport, R.N. (1970) Three dilemmas of action research. *Human Relations*, 23(6), str. 499-513. <http://dx.doi.org/10.1177/001872677002300601>
- (39) Savićević, D. M. (2009) Interaktivna istraživanja u andragogiji. *Andragoške studije*, (2), str. 221-235.
- (40) Shannon, C.R. (2013) *Juvenile Incarceration and Reentry: A Photovoice Study*. El Paso: LFB Scholarly Publishing LLC.
- (41) Sparks, R., Tett, L., Anderson, K., McNeill, F., & Overy, K. (2012) Learning, Rehabilitation and the Arts in Prison: A Scottish Case Study. *Studies in the Education of Adults*, 44(2), str. 171-84.
- (42) Suprpto, N., Sunarti, T., Suliyannah, Wulandari, D., Nuurul, Hasan, Syaiful, A., Alif & Mubarok, H. (2020) A systematic review of photovoice as participatory action research strategies. *International Journal of Evaluation and Research in Education*, 9(3), str. 675-683. <https://doi.org/10.11591/ijere.v9i3.20581>
- (43) Turnbull, S. (2019) The uses and limits of Photovoice in research on life after immigration detention and deportation. In: Deflem, M. & Silva, D.M.D. (Eds.) *Methods of Criminology and Criminal Justice Research. Sociology of Crime, Law, and Deviance 24*. Bingley, UK: Emerald Publishing (In Press) <https://eprints.bbk.ac.uk/id/eprint/26473/>, stranici pristupljeno 17.11.2021.
- (44) Wang, C., & Burris, M. A. (1994) Empowerment through photo novella: portraits of participation. *Health education quarterly*, 21(2), str. 171-186. <https://doi.org/10.1177/109019819402100204>
- (45) Wang, C., Yuan, Y.L., & Feng, M.L. (1996) Photovoice as a tool for participatory evaluation: The community's view of process and impact. *Journal of Contemporary Health*, 4, str. 47-49.
- (46) Wang, C., & Burris, M. A. (1997) Photovoice: concept, methodology, and use for participatory needs assessment. *Health education & Behavior*, 24(3), str. 369-387. <https://doi.org/10.1177/109019819702400309>
- (47) Wang, C. (2003) Using Photovoice as a participatory assessment and issue selection tool: A case study with the homeless in Ann Arbor. U: Minkler, M., Wallerstein, N. (Ur.) *Community based participatory research for health*, str. 179-196. Jossey-Bass/Wiley.
- (48) Wang, C. (2006) Youth Participation in Photovoice as a Strategy for Community Change. *Journal of Community Practice*, 14(1-2), str. 147-161. https://doi.org/10.1300/J125v14n01_09

PHOTOVOICE AND (RE)SOCIALISATION OF OFFENDERS

Photovoice represents an innovative method of participatory action research based upon the theoretical concepts of visual and critical criminology and the scientific relevance of documentary photography. It allows specific social problems to be observed from the perspective of those who they affect most, with the aim to resolve these problems and initiate positive social changes. Photovoice is designed to provide the participants of the research with psychological support, empowerment, and personal development with the help of creative expression through photography. Photovoice enables the community and decision-makers to observe and understand the needs of the participants from the perspective of participants themselves – through their photographs and accompanying captions. Having in mind the expansion of the photovoice method in social studies and humanities, particularly for research and empowerment of marginalized groups, the author analyses the theoretical foundations of the photovoice method and the examples of its application in other countries for observation of offenders' needs and enhancement of their resocialization. Within concluding remarks, the author discusses the advantages and limitations of the photovoice method and accentuates the need for its application in the research dedicated to resocialization and post-penal support of offenders in our country.

KEY WORDS: *photovoice / documentary photography / research method / participative action research / resocialisation of offenders*